

UOT 930

NURLAN ABBASOV

Bakı Dövlət Universitetinin dosenti
nurlan-abbasov@mail.ru

DQMV-NİN YARANMASI TARİXİ TƏDQİQATLARDA

DOI: <https://doi.org/10.36719/2708-065X/108/253-258>

XX əsr Azərbaycan tarixinin ən əsas məsələlərindən biri olan “Dağlıq Qarabağ” probleminin üzdə görünən və ya göstərilən tərəflərindən başqa gizlədilən həqiqətlər də var. Heç də dünya ictimaiyyətinə göstərildiyi kimi məsum və məzlum olmayan ermənilər və onların yalanlarının dəstəkçisi olan ölkələrin əsil niyyətlərini üzə çıxartmaq və bunu tarixi faktlar ilə etmək tarixşünaslığımız üçün çox vacib məsələdir. Əsirlərdir üzərində çalışılan “Böyük Ermənistan” layihəsinin niyə məhz XX əsrin 80-ci illərindən başladığını və bu illərdə dünyada, SSRİ-də, Cənubi Qafqazda hansı proseslərin baş verdiyini düzgün təhlil etməklə həm problemin kökünü tapa bilərik, həm də həll yollarını. Eyni zamanda Heydər Əliyev kimliyinin XX əsrin son rübündəki Azərbaycan ilə bağlı bütün məsələlərdə olduğu kimi bu məsələnin həllində də nə qədər əhəmiyyətli bir yerə sahib olduğunu da qeyd etməmək mümkünsüzdür. Tariximizin son günlərində İlham Əliyevin uğurlu diplomatik siyasətinin bu problemin həllində necə bir çevriliş etməsi nəinki Azərbaycan tarixşünaslığının, son zamanlarda dünya tarixşünaslığının diqqətindədir.

Açar sözlər: Dağlıq Qarabağ münaqişəsi, ermənilər, sovet rəhbərliyi, Ermənistan SSR, Cənubi Qafqaz, Heydər Əliyev.

Giriş. Azərbaycan torpaqları, o cümlədən Dağlıq Qarabağ ermənilərin “Böyük Ermənistan” yaratmaq üçün, qarşıya qoyduqları planların tərkib hissəsidir. Ona görə də ermənilər, “ənənələrinə” sadıq qalaraq, həmişə əlverişli şərait yaranan kimi bu planın reallaşdırılması uğrunda mübarizəyə başlamışlar, SSRİ-də 1985-ci ildə ermənipərəst M.S.Qorbaçovun hakimiyyətə gəlməsi ilə erməni separatçıları növbəti dəfə yenidən fəallaşdılar.

Bu dəfə sovet rəhbərliyinin silahlı erməni separatçılarını-terrorçularını himayə və müdafiə etdikləri daha tez aşkara çıxdı. Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti ilə bağlı məxfi planı həyata keçirmək üçün M.S.Qorbaçov ilk addım olaraq, onun qarşısında ən qüdrətli maneə olan H.Əliyevi Siyasi Bürodan uzaqlaşdırdı. Bundan az sonra, 1987-ci ilin noyabrında Qorbaçovun komandasına daxil olan erməni akademik A.Aqanbekyan Parisdə Dağlıq Qarabağ barədə sovet rəhbərliyinə təklif verdiyini, yenidənqurma və demokratiya şəraitində bu problemin həllini tapacağına ümid etdiyini bildirdi. Əvvəllər gizli fəaliyyət göstərən erməni “Qarabağ komitəsi”, onun Dağlıq Qarabağ Muxtar vilayətindəki separatçı-terrorçu təşkilatı “Krunk”(Durna) açıq işə keçdi, “Miatsum” (Birləşdirmə) hərəkatı formalaşdırıldı. Bu hərəkat Ermənistan, DQMV, Moskva rəhbərliyi, SSRİ və dünya ermənilərinin potensialına arxalanırdı. Hadisələr 1988-ci ilin fevralından daha aqressiv məcraya yönəldi. 1988-ci ildə təhrikçilik yolu ilə Dağlıq Qarabağ münaqişəsi XX yüzilliyin tarixinə ən faciəli münaqişələrdən biri kimi daxil olmuş bu münaqişə hələ də özünün düşmənçilik xarakterini saxlayır, çünki erməni tərəfi bunu antaqonist münaqişə hesab edir və “ya hər şey, ya heç nə” prinsipi üzrə hərəkət edir. Münaqişənin açıq, presedent fazasından əvvəl adi gözlə görünməyən, geniş ictimaiyyətə məlum olmayan hadisələr baş vermişdir. Münaqişənin bu gizli, latent fazası Sovet İttifaqında erməni ictimaiyyətinin müəyyən hissəsinin və xaricdəki erməni diasporunun çoxillik fəaliyyəti sayəsində geniş miqyas almışdır. Erməni tərəfi münaqişəli vəziyyəti illər boyu gərginləşdirir, öz niyyətinin etnokratik xarakter daşmasını dərk edirdi. Etnokratizm ermənilərin öz məqsədlərinə başqa xalqların hesabına nail olmasını nəzərdə tuturdu. O, ilhaqçılıq, Azərbaycan SSR-in 1923-cü ildə yaradılmış Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətini Ermənistan SSR-ə birləşdirmək məqsədi güdürdü. Uzun illər boyu sırasıyla insanların ilhaqçılıq (“miatsum”) ideyası ilə zəhərlənməsi 1987-ci ilin payızında Yerevanda keçirilən mitinqlərdə üzə çıxdı. Həmin mitinqlər zamanı DQMV-nin Ermənistan SSR-ə verilməsi barədə açıq tələblər səsləndi. Beləliklə, münaqişə insident mərhələsinə keçməyə başladı. Daxili dinamika

malik olan bu proses məntiqi şəkildə qan tökülməsinə, ərazi ekspansiyası ideyasını dəstəkləməyən böyük insan kütlələrinin faciəsinə doğru aparan hadisələrin get-gedə daha tez-tez baş verməsi ilə səciyyələnirdi.

1987-ci ilin noyabr ayında akademik Aqanbəqyan "Humanite" qəzetinə verdiyi qalmaqallı müsahibədə erməni etnokratlarının fəaliyyətini dəstəklədi. Bu müsahibə bir növ rəmzi məna daşıyır və onu göstərirdi ki, erməni mənşəli sovet elitesinin bir hissəsi Sovet İttifaqında xalqların birgə yaşayışına dair rəsmi normalara açıq-aşkar məhəl qoymur. Etnokrat Z.Balayanın 1985-ci ildə Ermənistanda erməni və rus dillərində çap edilmiş "Ocaq" kitabı yalnız ictimaiyyət tərəfindən pislənilmiş əlamətdar bir epizod idisə, Aqanbəqyanın bəyanatı bu cür hərəkətlərin və bəyanatların açıq-aşkar sistemli hal almasına keçiddən xəbər verirdi.

1988-ci il fevralın 13-də DQMV-nin mərkəzində Qarabağ məsələsi barədə ilk nümayiş təşkil edildi (4, 63). 1988-ci il fevralın 16-dan martın 2-dək DQMV-də mitinqlər təşkil olunur. Buna cavab olaraq, fevralın 19-da Bakıda nümayiş keçirilir. Azərbaycan və erməni cəmiyyətlərində geniş yayılmaqda olan mübarizə ideyası "cəbhəçi tipli" şəxslərin fəallaşması üçün əlverişli şərait yaradır. Məhz 1988-ci ilin əvvəllərində etiraz əhval-ruhiyyəsinin kəskin güclənməsi müşahidə olunur, çünki erməni etnokratları sosial narazılığı milli narazılıqla əvəz etməyə və kütləvi şüuru xəyalpərəstlik və dözümsüzlük istiqamətinə yönəltməyə müvəffəq olurlar.

1988-ci il iyunun 14-də Ermənistan Ali Soveti DQMV-nin Ermənistan SSR-in tərkibinə "daxil edilməsinə razılıq" verir (2, 89). 1988-ci il iyunun 17-də Azərbaycan SSR Ali Soveti buna cavab olaraq əks qərar qəbul edir: DQMV respublikanın tərkibində qalır. 1988-ci il iyulun 18-də SSRİ Ali Sovetinin Rəyasət Heyəti hər hansı başqa qərarın pozucu olmasını dərk etdiyindən, Azərbaycan SSR-in və Ermənistan SSR-in milli-ərazi bölgüsünün dəyişdirilməsinin mümkün olmaması barədə məntiqli qərar qəbul edir. SSRİ Ali Soveti SSRİ Konstitusiyasında (maddə 78) təsbit olunmuş müddəadan çıxış edirdi. Konstitusiyaya görə, "müttəfiq respublikanın ərazisi onun razılığı olmadan dəyişdirilə bilməz".

İstər münaqişənin bu müharibə ərəfəsi mərhələsində, istərsə də sonrakı dövrdə Azərbaycan tərəfi mənəvi baxımdan haqlı idi. O, status-kvonu - Azərbaycan və erməni millətlərinin hərtərəfli inkişafına əsla mane olmayan inzibati ərazi Azərbaycan SSR-nin DQMV-də Xüsusi İdarə Komitəsinə dair qanunvericilik və onun tənqidi Dağlıq Qarabağın Azərbaycan SSR-in tabeliyindən çıxarılması üçün atılmış yeni addım 1988-ci ilin martında SSRİ rəhbərliyinin DQMV-nin sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi haqqında xüsusi qərarı oldu. Heç bir obyektiv əsasla istinad etməyən, qondarma səbəblərlə qəbul edilmiş bu qərarla Dağlıq Qarabağa müstəsna hüquqlar verilmiş, külli miqdarda vəsait buraxılmış, vilayətin bir çox məsələlərinin həlli birbaşa ittifaq, nazirlik və qurumlarına həvalə edilmişdi. İctimaiyyətdə belə bir fikir formalaşdırılır ki, guya Dağlıq Qarabağda yaşayan ermənilərin iqtisadi-sosial çətinlikləri var və məhz vilayət əməkçilərinin gündəlik tələbatları ilə kifayət qədər təmin olunmamaları nəticəsində narazılıq başlamışdır. Lakin hamıya yaxşı məlumdur ki, DQMV Azərbaycan SSR-in digər regionları ilə müqayisədə dinamik inkişaf edən bir diyar idi.

Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətini Azərbaycanın tabeliyindən çıxarmaq yolunda mərkəzin atdığı növbəti addım SSRİ Ali Soveti Rəyasət heyətinin Muxtar vilayətdə Xüsusi İdarəetmə forması yaratmaq haqqında 1989-cu il yanvarın 12-də verdiyi fərman oldu, mərkəz Azərbaycanın hüquqlarını kobud surətdə pozaraq, «Azərbaycanın SSR-in DQMV-də xüsusi idarəçilik formasının tətbiqi haqqında» qərar qəbul etdi. Fərmanda göstərilirdi ki, DQMV-nin ərazisində yerləşən bütün müəssisələr, idarələr və təşkilatlar, onların filialları və digər struktur bölmələri, Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin rəyini nəzərə almaqla, SSRİ Nazirlər Sovetinin müəyyən etdiyi məsələlər üzrə komitənin tabeliyinə verilir (3).

Beləliklə, ermənipərəst A.İ.Volskinin başçılığı ilə qeyri-qanuni, birbaşa Moskvaya təbə olan müvəqqəti Xüsusi İdarə Komitəsi (XİK) təşkil edildi və Azərbaycan SSRİ-in bütün dövlət və ictimai orqanlarının DQMV-dəki səlahiyyətləri dayandırıldı.

Əlbəttə, Azərbaycandan olan nümayyəndlərdən heç bir kəsin qətiyyətli şəkildə cavab verməməsi sonrakı faciəli şəraitin yaranmasına az təsir etməmişdi. Qərarda göstərilirdi ki, birbaşa SSRİ Ali dövlət hakimiyyəti orqanlarına təbə olan bu komitənin əsas vəzifəsi vilayətdə şəraitin yaxşılaşdırılması, vətəndaşların təhlükəsizliyinin təmin olunması, bütün müəssisə və təşkilatların fasiləsiz işinin təmin edilməsi, ticarət, məişət-kommunal və tibbi xidmətin qaydaya salınmasından ibarətdir.

1989-cu il 17 yanvar tarixdə SSRİ Nazirlər Sovetinin sədri N.İ.Rijkov öz çıxışlarının birində qeyd edirdi ki, qəbul olunmuş qərar mərkəzin hər iki respublikaya göstərdiyi yardımdır və o praktiki olaraq millətlərarası ziddiyyətləri aradan qaldırmaqda böyük əhəmiyyətə malikdir. SSRİ rəhbərliyi qəbul etdiyi bu sənədlə belə bir təsəvvür yaratmağa çalışırdı ki, o, regionda yaranmış vəziyyəti normalaşdırmaq üçün atdığı addımlarla həm Azərbaycana, həm də Ermənistanla münasibətdə paritetlik mövqeyindən çıxış edir. Əslində isə bu qərar Ermənistan SSR-də, eləcə də Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində başlanmış kütləvi etnik təmizləmə əməliyyatının hazırlıq mərhələsi olmuşdur (3). A.İ. Volskinin hakimiyyətə başladığı vaxtdan az sonra DQMV-nin 55 yaşayış məntəqəsindən azərbaycanlıların silahları yığıldı. Laçın-Gorus yolu ilə Ermənistandan gətirilən silahlar isə ermənilərə paylandı.

A.İ.Volskinin hakimiyyəti dövründə Stepanakert şəhərindən 12 min azərbaycanlı qovuldu, 3 gün ərzində DQMV-nin müəssisələri Ermənistanın müvafiq nazirliklərinin və idarələrinin tabeliyinə verildi. Bu, SSRİ Nazirlər Sovetinin 6 may 1989-cu il tarixli qərarı ilə həyata keçirildi. Bütün rayon partiya komitələri Ermənistan KP-nin tərkibinə daxil oldu. Azərbaycanın bayrağı, gerbi, blankı və s. ləğv edildi. DQMV-nin ərazisində Ermənistanın bayrağı və gerbi qaldırıldı.

1990-cı il yanvarın 15-də SSRİ Ali Soveti Rəyasət heyəti DQMV-də və əsas rayonlarda fəvqəladə vəziyyət elan etdi. 1990-cı il yanvarın 20-də Bakıda fəvqəladə vəziyyət elan edildi və Sovet qoşunları şəhərə hücum edərək dinc əhaliyə qanlı divan tutdu. 1990-cı il mayın 22-də SSRİ Nazirlər Soveti Muxtar vilayətin iqtisadiyyatını idarəetmə hüququnu Azərbaycana qaytardı (4, 69). 1991-ci il avqustun 30-da Azərbaycan Respublikasının Dövlət müstəqilliyi haqqında Konstitusiyaya Aktı qəbul edildi. Azərbaycan Respublikasının Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətini ləğv etmək haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu, Azərbaycan Respublikası Qanununun qüvvəyə minməsi qaydası barədə Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin qərarı və Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına (Əsas qanununa) dəyişikliklər və əlavələr edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu 26 noyabr 1991-ci il tarixli qərarla qəbul edilmişdir.

Azərbaycanın siyasi elitası dövlətçiliyin qorunması mövqelərindən çıxış edirdi, lakin onun şəxsiyyət potensialı vəziyyətin dramatikliyinə uyğun deyildi. Heydər Əliyevin - çoxmillətli cəmiyyətə rəhbərlik təcrübəsinə malik olan bu dövlət xadiminin respublikada olmaması münafişənin inkişafına və onun aralıq yekunlarına bilavasitə təsir göstərirdi (5, 120).

“Ermənistan SSR-in və Dağlıq Qarabağın yenidən birləşməsi haqqında” 1989-cu il 1 dekabr tarixli qərar Azərbaycanla Ermənistan arasında soyuq müharibənin genişlənməsinə və buna müvafiq surətdə təcavüzkarlara kütləvi nifrətin güclənməsinə səbəb olmaqla xalqlar arasında münasibətlərdə çox ağır nəticələrə gətirib çıxardı. Əslində, bu, münafişə zonasının keyfiyyətcə genişlənməsi, onun yayılması demək idi. 1990-cı ildə Bakıda baş vermiş məlum yanvar hadisələrindən sonra Kremlin və şəxsən prezident Qorbaçovun nüfuzu heçə enməyə başladı.

Yanvarın 21-də Heydər Əliyevin Moskvada verdiyi ifşəedici bəyanat Azərbaycan dövlətçiliyinin böhranının aradan qaldırılmasına yönəlmiş intellektual mənalı konsentrasiya cəmiyyətə açıb göstərdi. Bakıda baş vermiş yanvar hadisələri Azərbaycan elitasının yeni siyasi dünyagörüşü mövqeyinə keçidi ilə əlamətdar oldu – kəskinləşməkdə olan münafişə beləcə yeni proqram məqsədlərinin formalaşmasını sürətləndirdi. 1990-cı ilin yanvarında Azərbaycan SSR-in əvvəlki rəhbərliyinin iflası uğraması böyük bir imperiya məkanında sinfi beynəlmilətçilik ideyaları üzərində qurulmuş siyasətin qeyri-adekvat olmasının rəmzi idi. Yeni ideoloji paradigma Azərbaycanın millət-dövlət vəziyyətinə keçməsinə təmin etməli idi. Lakin Azərbaycanın yeni rəhbərləri yeni siyasətə keçid məsələsində gecikir, hadisələrin gedişinin sürətləndirilməsində səhvlərə yol verirdilər. Lakin siyasi uzaqgörənliyi, zaman və məkan hissəsinin yaxşı inkişaf etməsi ilə fərqlənən, hadisələrin gedişini fəal təhlil etməyi bacaran, hər bir hadisənin arxasında dövlətin sərt subyektiv iradəsinin dayanmalı olduğunu başa düşən Heydər Əliyev bu dövrdə məcburi istifadə idi.

1993-cü il iyunun 15-də Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıtması Dağlıq Qarabağ münafişəsində yeni bir səhifə açdı. 1993-cü ildə Heydər Əliyev yeni Azərbaycan dövlətçiliyinə yol açdı. Bu baxımdan Dağlıq Qarabağ problemi yalnız aşağıdakı prizmadan təhlil edilir: “Azərbaycanın ərazi bütövlüyü danışıqların mövzusu deyildir və heç vaxt olmayacaqdır... Azərbaycan bu mövqedən bir addım belə geri çəkilməyəcəkdir. Yəni Azərbaycanın ərazi bütövlüyü məsələsində... heç bir güzəşt

olmayacaqdır". Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin bu sözləri Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi dövlətçilik xəttinin varisliyini əks etdirir.

İş-isdən keçəndən sonra, 1993-cü ildə Heydər Əliyevə obyektiv və subyektiv səbəblərdən yaranmış ağılasığmaz dərəcədə mürəkkəb şərait miras qalmışdı. O, belə bir nəticəyə gəldi ki, Dağlıq Qarabağ probleminin həllinə sintetik yanaşma, daxili və xarici siyasət amillərinin bütün kompleksinin hökmən nəzərə alınması tələb olunur. Bu, xüsusən, döyüş qabiliyyətli nizami ordu formalaşdırılması, sabit hakimiyyət qurumlarının yaradılması, iqtisadiyyatın bərpası və iqtisadi islahatların keçirilməsi, neft müqaviləsinin bağlanması və bu tədbirlərin nəticəsi kimi millətin sıx birləşdirilməsi demək idi. Heydər Əliyev deyirdi: "İşləri qaydaya salmaq üçün mənə iki il yarım vaxt lazım gəldi". Heydər Əliyev özü etiraf edirdi ki, 1993-1994-cü illərdə o, "özünün uzun iş gününün 80 faizini" bu problemin həllinə ayırırdı.

1994-cü il mayın 5-də Bışkekdə barışıq haqqında protokol imzalandı. Ermənistanın təcavüzü nəticəsində 1993-1994-cü illərdə yeddi rayon – Kəlbəcər, Laçın, Qubadlı, Cəbrayıl, Zəngilan, Ağdam və Füzuli rayonları tutuldu. Bir milyona yaxın insan qaçqına və məcburi köçkünə çevrildi.

1995-ci ildə MDB-nin üzvü olan dövlətlərin başçıları Müstəqil Dövlətlər Birliyində sülhün və sabitliyin qorunub saxlanması barədə Memorandum imzalayarkən Ermənistan həmin sənədin 7-ci və 8-ci bəndlərini qəbul etməkdən boyun qaçırdı. Həmin bəndlərdə deyilirdi ki, "Üzv dövlətlər... öz ərazilərində... separatizmin, millətçiliyin, şovinizmin və faşizmin hər hansı təzahürlərinin qarşısını almaq üçün tədbirlər görəcəklər", onlar həmçinin "başqa üzv dövlətlərin ərazisində separatçı hərəkətləri və separatçı rejimləri dəstəkləməməyi, ...onlara iqtisadi, maliyyə hərbi və başqa kömək göstərməməyi öhdəyə götürürlər".

1996-cı il dekabrın 2-3-də ATƏT-in Lissabon sammitində Ermənistan Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü təsdiq edən yekun bəyannamənin qəbul edilməsinə mane oldu (7).

1997-ci il sentyabrın 20-24-də ATƏT-in Minsk qrupundan olan vasitəçilər münaqişənin sülh yolu ilə həllinə dair yeni plan təqdim etdilər. Həmin planda göstərilirdi ki, "Dağlıq Qarabağ Azərbaycanın tərkibində dövlət qurumu və ərazi qurumudur". 1998-ci ilin noyabr ayında ATƏT-in Minsk qrupu tərəfindən təklif edilən "ümumi dövlət" ideyası Azərbaycan tərəfindən rədd olundu. 1999-cu ilin noyabr ayında ATƏT-in İstanbul zirvə toplantısında qəbul edilmiş yekun sənədlərində Qarabağ münaqişəsinin həlli ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü prinsipinə birbaşa istinad yoxdur.

2006-cı ildə ATƏT-in Minsk qrupu gələcəkdə Dağlıq Qarabağın statusunun müəyyən olunması üçün referendum keçirilməsini təklif etmiş və ona razılıq verilməsini erməni qoşunlarının Azərbaycanın hazırda işğal edilmiş torpaqlarından çıxarılması ilə əlaqələndirmişdi.

Prezidentlər İlham Əliyevin və Robert Koçaryanın 2003-cü il dekabrın 11-də Cenevrədəki ilk görüşündən başlayaraq dəfələrlə keçirdikləri görüşləri də qeyd etmək lazımdır.

Hadisələrin bu konturu bir tərəfdən, Cənubi Qafqazın iki dövləti olan Azərbaycanın və Ermənistanın təbiətində, digər tərəfdən, münaqişənin həllinə onların konseptual yanaşmalarında ciddi fərq olduğunu göstərir.

Müasir Azərbaycan Respublikası Azərbaycanda yaşayan xalqların vətəndaş-siyasi müqəddəratlarını təyin etməsinin nəticəsi olan bir millətin mövcudluğunu nəzərdə tutur. Bu başlıca mənada millət çərçivəsində "ayrılmaq da daxil olmaqla etnik müqəddəratın təyin edilməsi" problemi saxta, uydurma problemdir. Milli dövlətləri parçalamaq vasitəsi kimi istifadə edilən etnokratik millətçiliyin başlıca dəlilinin əsası yoxdur. Millət-dövlət çərçivəsində etnos siyasi-hüquqi subyekt ola bilməz, o, yalnız mədəni-tarixi subyekt ola bilər. Müasir millət-dövlətlər polietnik dövlətlərdir. Etnosların ümumi milli mənafe və etnosun fəvqündə duran ideologiya ilə siyasi millət şəklində birləşmədiyi dövlət, olsa-olsa, böhranlı vəziyyətdə mövcud ola bilər. Azərbaycan dövlətinin Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə tətbiqən siyasi fəlsəfəsi ən ümumi şəkildə belədir.

Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin gələcəyi bu məsələnin indiki vəziyyətinin birbaşa davamı deyildir. Ən əvvəl ona görə ki, diplomatiya tarixində hadisələr barışıq əldə olunandan sonra Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İ.Əliyevin ifadə etdiyi bir mənəvi meyara görə qiymətləndirilir: "Əlbəttə, diplomatik uğurlar bizi sevindirir... lakin əgər bizim torpaqlar hələ də işğal altındadırsa, deməli, bütün bu nəticələrin prinsiplial əhəmiyyəti yoxdur. Nəticələrin əhəmiyyəti o vaxt olacaqdır ki, Azərba-

can torpaqları işğalçı qüvvələrdən azad edilsin, bizim soydaşlarımız isə doğma yurdlarına qayıtsınlar. Bizim soydaşlarımız işğal edilmiş torpaqlara – Dağlıq Qarabağa bitişik ərazilərə və Dağlıq Qarabağa qayıtmalıdır”.

Nəticə. Diplomatik uğurların qiymətləndirilməsi meyarı praktikadadır – Azərbaycan dövlətinin şəxsiz və qanunauyğun şəkildə ölkənin ümumi qüdrətində əks olunan uğurlarıdır. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İ.Əliyev deyir: “Bizim ən böyük kompromisimiz sülh danışıqlarına sadıq qalmağımızdır. Lakin biz bu imkanlardan istifadə etməklə yeni şərait yaratmalıyıq. Bir daha demək istəyirəm ki, hərbi potensialın möhkəmləndirilməsi avtomatik olaraq müharibənin yenidən başlanmasına gətirib çıxarmır. Bu, ən son variantdır. Biz buna hazır olmalıyıq. Hər bir ölkə, o cümlədən müharibə vəziyyətində olan, ərazisi işğal edilmiş ölkə buna hazır olmalıdır. Eyni zamanda, mən əminəm ki, biz bütün siyasi, iqtisadi, diplomatik və regional amillərdən istifadə etməklə Ermənistanla güclü təzyiq göstərə bilərik. Bu, artıq hiss edilir”. Dağlıq Qarabağ problemi çoxmillətli Azərbaycanın və-təndaşlarının xeyrinə həll ediləcəkdir. Ölkəmiz burada məskunlaşan bütün xalqların ümumi evi olmuşdur və olacaqdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. Bakı, Azərneşr, 1997, 466 s.
2. Şükürov K., Mahmudov Y. Qarabağ: real tarix, faktlar, sənədlər. Bakı, Təhsil, 2005, 380 s.
3. Qarabağ Azadlıq Təşkilatı: Qarabağ dünən, bu gün və sabah. Elmi konfransının materialları. Bakı, 2005: [Elektron resurs] / http://anl.az/el/q/qarabag_4/index.htm [28.02.2025].
4. Zülfüqarlı M. İstiqlal tarixini yaradanlar (1972-1992). Bakı, 2006, 211 s.
5. Köçərli T. Qarabağ: yalan və həqiqət. Bakı, Əbilov, Zeynalov və oğulları, 1998, 244 s.
6. Təhlükəsizlik şurasının rəsmi hesabatları. 1993-cü ilin oktyabr, noyabr.
7. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin saytı: [Elektron resurs] / www.prezident.az [28.02.2025].

НУРЛАН АББАСОВ

Доцент Бакинского государственного университета

СОЗДАНИЯ НКАО В ИСТОРИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

Помимо видимых или показанных сторон проблемы Нагорного Карабаха, которая является одним из важнейших вопросов в истории Азербайджана XX века, существуют и скрытые истины. Для нашей историографии очень важно раскрыть перед мировым сообществом истинные намерения армян, которые не являются невиновными и угнетенными, как это показано мировому сообществу, и стран, которые поддерживают их ложь, и сделать это с помощью исторических фактов. Мы можем найти и корень проблемы, и пути решения, правильно проанализировав, почему проект «Великая Армения», над которым работали годами, стартовал в 80-х годах 20-го века и какие процессы происходили в мире, в СССР, на Южном Кавказе в эти годы. В то же время нельзя не упомянуть о том, насколько важна личность Гейдара Алиева в решении этого вопроса, как и во всех вопросах, связанных с Азербайджаном в последней четверти XX века. В последние дни нашей истории успешная дипломатическая политика Ильхама Алиева обернулась революцией в решении этой проблемы не только в азербайджанской историографии, но и в мировой историографии в последнее время.

Ключевые слова: Нагорно-Карабахский конфликт, армяне, советское руководство, Армянская ССР, Южный Кавказ, Гейдар Алиев.

NURLAN ABBASOV

Associate professor of Baku State University

IN HISTORICAL RESEARCH OF ESTABLISHMENT OF NKAO

Apart from the visible or shown sides of the Nagorno-Karabakh problem, which is one of the most important issues in the history of Azerbaijan in the 20th century, there are also hidden truths. It

is very important for our historiography to reveal the real intentions of the Armenians, who are not innocent and oppressed as shown to the world community, and the countries that support their lies, and to do it with historical facts. We can find both the root of the problem and the solutions by correctly analyzing why the "Great Armenia" project, which has been worked on for years, started in the 80s of the 20th century and what processes took place in the world, in the USSR, and in the South Caucasus during these years. At the same time, it is impossible not to mention how important Heydar Aliyev's identity is in the solution of this issue, as well as in all issues related to Azerbaijan in the last quarter of the 20th century. In the last days of our history, İlham Aliyev's successful diplomatic policy turned into a revolution in solving this problem, not only Azerbaijani historiography, but also world historiography recently.

Keywords: Nagorno-Karabakh conflict, Armenians, Soviet leadership, Armenian SSR, South Caucasus, Heydar Aliyev.

Məqalənin redaksiyaya daxil olduğu tarix: 28 fevral 2025-ci il.

Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 04 mart 2025-ci il.

Rəyçilər: t.e.d. Anar İsgəndərov, t.e.d. Qabil Əliyev.
